

Inspired by the East: How the Islamic World Influenced Western Art. British

Museum, 10 Ekim 2019–26 Haziran 2020, Londra.

Küratörler:

Julia Tugwell ve
Olivia Threlkeld

Londra'daki British Museum'da 10 Ekim 2019–26 Ocak 2020 tarihleri arasında gerçekleştirilen *Inspired by the East: How the Islamic World Influenced Western Art* (Doğu'dan İlhamlar: İslam Kültürü'nün Batı Sanatına Etkisi) sergisi, Julia Tugwell (British Museum) ve Olivia Threlkeld (The National Gallery) küratörlüğünde ve Malezya İslam Sanatları Müzesi'nin katkılarıyla izleyiciye sunuldu. Sergi bizleri oryantalizm ve Batı'nın Doğu'yu algılama biçimleri üzerine yeniden düşünmeye davet ediyor.

Inspired by the East oryantalizm kavramına farklı bir yorum getirme amacıyla sadece on dokuzuncu yüzyıl yağlı boya tablolarıyla sınırlı bir sergi olmayıp, aynı zamanda kültürel ilişkilerin pekişmesine olanak veren objeler üzerinden gelişen etkileşim ve iletişime de dikkat çekiyor. Eugène Delacroix, Frederick Arthur Bridgman ve John Frederick Lewis gibi on dokuzuncu yüzyıl oryantalist ressamların tablolarının yanı sıra gravür, harita, fotoğraf, çini, seramik, cam, mücevher, kıyafet ve kumaş gibi farklı yapıtlar ve dekoratif objelere de yer verilmiş. Savaş, ticaret, hac ziyaretleri ve seyahatler vasıtasıyla pekişen ilişkinin 500 yıllık geçmişine ışık tutmak isteyen küratörler, Doğu ve Batı arasındaki sanatsal etkileşimin tek taraflı olmadığını dile getiriyor. British Museum dünyanın belki de en büyük İslam sanatı koleksiyonlarından birine sahip. Kuala Lumpur'daki Malezya İslam Sanatları Müzesi de British Museum koleksiyonunda bulunmayan ve daha önce bu müzede sergilenmemiş birçok Avrupa ve Kuzey Amerikalı ressamın eserine ev sahipliği yapmakta. Sergide bu iki farklı koleksiyonun bir araya gelmesi sonucu oryantalist sanatın tanımına dair yeni bir bakış açısı getirilmeye çalışılmış.

İslamofobinin etkisinin oldukça genişlediğine şahit olduğumuz şu günlerde farklı olana tolerans ve saygıyla yaklaşmayı öngören sergideki ilk yapıt Amerikalı ressam Frederick Arthur Bridgman'ın *The Prayer* (*İbadet*, 1877) adlı eseri. Bu resimde ressam, yakarış anını ve maneviyatı en yalın haliyle gözler önüne sererek izleyicide saygı hissi uyandırıyor. Bu aynı zamanda serginin vermek istediği mesaj. Hocası Jean-Léon Gérôme'un (1824–1904) eserleriyle karşılaştırıldığında, Doğu'ya ait olanı egzotik bir fanteziye indirgeyen tutum Bridgman'da gözlemleniyor.

Bir tarihçi gözüyle bu serginin amacının oldukça iddialı ve bir o kadar da zor başarılabilecek bir hedef olduğunu düşünmeden edemiyorum. Edward Said 1978'de ileri sürdüğü oryantalizm teziyle, Batı'nın Doğu'ya bakış açısının Doğu'yu edilgen, pasif ve miskin bir kimliğe hapsettiğini iddia etmiştir.¹ Said'in oryantalizm tezine eleştirel bir yaklaşım sunmak isteyen sergi bu iddiasını gerçekleştirmekte beklentileri tam olarak karşılamıyor. Bunun birkaç sebebi olduğunu söylemek mümkün. Öncelikle küratörler Doğu-Batı ilişkisinin karşılıklı ve eş değerde bir kültürel etkileşim olduğunu öne sürerken aslında Batı'yı "Doğu gibi olmayan" ve Doğu'yu da "Batı'nın olmadığı her şey" gibi algılayan ikili (ikicil) ve ötekileştiren bakış açısını tam olarak aşamıyorlar. Ayrıca Orta Doğu ve Kuzey Afrika coğrafyası haricinde Uzak Doğu İslam kültürüne ait hiçbir eser bulunmaması küratörler tarafından Doğu'nun genel olarak nasıl tahayyül edildiğini gösteriyor.

Edward Said'in oryantalizm tezinin çoğunlukla metinler üzerinden inşa edildiğine vurgu yapan küratörler, oryantalizmin görsel sanatlara olan etkisini ön plana çıkararak bu kavramın sanatsal manasının yeniden irdelenmesi gerektiği kanısındalar. Belki de bu sebeple seçilmiş olan eserlerde çoğu on dokuzuncu yüzyıl oryantalist tablolarından alışık olduğumuz Orta Doğu imgeleminin şehvet içeren egzotik harem tasvirlerini bulmak mümkün değil. Bunun bir nedeni de Malezya İslam Sanatları Müzesi'nin koleksiyonunun müstehcenliği temsil edebilecek yapıtları özellikle içermemesi olabilir. Örneğin Said'in *Orientalism* kitabının kapağında yer alan Jean-Léon Gérôme'un *The Snake*

Charmer (*Yılan Oynatıcısı*) adlı tablosundaki yetişkin erkek seyirci karşısında çıplak bedenine dolanmış boğa yılanıyla kendini sunan yeni yetme oğlan figürü, oryantalizme eleştirel bir yaklaşımla bakmamız için bir araç olmuştur. *Inspired by the East* ise bu tür imgelere indirgenen bir oryantalizm tanımından çok uzak olduğunun altını çizmek istercesine farklı bir *Yılan Oynatıcısı* tablosuyla, Ettore Simonetti'nin (1857-1909) eseriyle, yılan oynatıcısının tamamen geri planda olup, müziğin dinleyiciler üzerindeki etkisinin daha öne çıkartıldığı bir sahneye yer veriyor. Bu tablonun bir diğer dikkat çekici özelliği de belirtilen kadınları Batılı izleyicinin hevesini gidermek üzere temsiliyet kazanmış birer arzu objesi olarak tasvir etmemesi. Ayrıca sergide Doğu'yu uzaktan hayal ederek resmedenlerin haricinde, Jean Baptiste Vanmour gibi bu toprakları merak edip İstanbul'da uzun bir süre yaşamış ve hatta Topkapı Sarayı'nı yakından görme fırsatı bularak bunu eserlerine yansıtmış birincil kaynaklara da yer verilmiş olması değerli.

Öte yandan serginin seçkinde Doğu'ya ait alışlagelmiş egzotik fantezilere pek de fazla yer verilmemesi oryantalist tabloların esas anlatmak istediği hikâyenin redakte edilmiş bir metin gibi bu anlatımdan çıkarıldığını düşündürüyor. Serginin daha çok inanç konusuna odaklandığını vurgulayan küratörler, kutsal toprakları ziyaret eden Batılı seyyahların tanımadıkları bu coğrafyadaki farklı dini ritüellere ön yargı ve küçümsemeye değil, samimi bir merak ve saygıyla yaklaştıklarını ileri sürmektedirler. Bu hoşgörülü yaklaşıma rağmen, on dokuzuncu yüzyılda Uzak Doğu'ya gitmekte olan Avrupalı gezginlerin Anadolu ve Orta Doğu'da antik döneme ait yerleşimlerde yürüttükleri arkeolojik kazıların bu coğrafyanın sömürülmesindeki teşvik edici rolünü unutmamak da gerekir.²

Sergiyle ilgili bir başka sorunlu alan da kültürel ve sanatsal etkileşimin tek taraflı değil karşılıklı olduğunun seçkiye ne derece yansıdığı. Batı'nın Doğu sanatından hangi biçimlerde ilham aldığını, Doğu'ya ait bazı unsurları nasıl fetiş haline getirip kendi kültürüne adapte ettiğini izlerken bu

218 çift yönlü etkinin Doğu'da da aynı şekilde tezahür ettiğini söylemek oldukça zor. Serginin sondan önceki bölümünde İran'ın Kaçar Hanedanı döneminde on dokuzuncu yüzyıl Avrupa haritacılığının teknik gelişmelerinin tesirinde hazırlanmış İran haritaları yer alıyor. Doğu'nun Batı'daki sanatsal etkisine geniş yer verilirken, Batı'nın Doğu üzerindeki benzer tesirini içeren kısım çok daha farklı örneklerle tasarlanabilirdi.

Sergide yer alan Sultan I. Bayezid'in portresi, Antoine Ignace Melling'in harem gravürü, Edmond Dulac'ın 1001 Gece'sinin 1907 baskısındaki illüstrasyonları gibi meraklısının aşına olabileceği eserlerin yanı sıra Lotte Reiniger'in 1001 Gece Masalları'ndan esinlenerek 1926'da yaptığı ve bundan yirmi yıl önce restore edilmiş animasyon filmi *Die Abenteuer des Prinzen Achmed (Prens Ahmed'in Maceraları)* gölge oyunlarını anımsatan ilginç eserlerden biriydi.

Doğu sanatından esinlenilerek adapte edilmiş oryantal motiflerin ne kadar popülerleştiğini İngiltere'de on dokuzuncu yüzyılda yapılmış çini fayanslarda, on altıncı yüzyılda Venedik yapımı İznik usulü seramik çömleklerde ya da on dokuzuncu yüzyıl sonlarında Fransa yapımı cam üzerine mine ile dua motifi bezenmiş armudi lambalarda görmek mümkün. Fransız seramik sanatçısı Théodore Deck'in İslam sanatından ilhamla on dokuzuncu yüzyıl sonunda yaptığı parçalar da buna güzel bir örnek teşkil ediyor. Serginin bu kültürel alışverişin tek taraflı olmadığına dair bir vurgusu olduğunu belirtmişim. Yirminci yüzyıl başlarında İstanbul ve Kahire gibi şehirlerde Avrupa'daki sanatsal faaliyeti, teknik gelişmeleri ve trendleri takip eden ve bunları yaygınlaştıran elit kesimin varlığını Pascal Sébah'ın fotoğraflarından izlemek mümkün. Bu fotoğraflara konu olan bireyler Batı'nın oryantalist bakışını kendilerine yöneltircesine kendi dünyalarını yorumluyorlarmış gibi bir izlenim yaratıyor.

Inspired by the East günümüzden dört kadın sanatçının güncel işleriyle sonlanıyor. Edward Said'in sömürgecilik karşıtı siyasi duruşuna gönderme yapan bu dört eser, küratörlerin deyişleriyle oryantalizmin kadını nesnelştiren bakış açısını "altüst eden" bir başkaldırı olarak düşünülebilir. Bu kısımda 90'lı yıllardaki provoke edici işleriyle tanınmış İranlı sanatçı Shirine Neshat'ı elinde tabanca ile kara çarşafa bürünmüş bir şekilde görüyoruz. Bu fotoğraf İran rejiminin baskıcı ve kadını ezen tutumuna karşın kadının edilgen değil aktif bir birey olduğunu ifade ediyor. Faslı fotoğraf sanatçısı Lalla Essaydi on dokuz ve yirminci yüzyıl oryantalist resminin Arap kadının bedenini, onu gizleyen çarşafın ardında arzu uyandıran bir egzotik meyve gibi nesnelştirmesine karşı durarak benzer kadın figürlerine farklı bir bakış açısıyla yaklaşıyor. İlk bakışta sadece burka giymiş bir kadının objektif karşısına geçmiş görseli gibi algılsa da *Les Femmes du Maroc (Faslı Kadınlar)* serisinin bir parçası olan bu eserde Essaydi mürekkep yerine kına kullanarak kadının bedenini ve burkasını kendi yazdığı kaligrafiyle kaplamış. Bu yazma eylemiyle sanatçı, kadının bedeni ile izleyici arasına mesafe koyarak izleyicinin bu görüntüye erişimine bir kısıtlama getiriyor.

Bu son bölümde Türk sanatçı İnci Eviner'in on dokuzuncu yüzyıl başında İstanbul'u ziyaret etmiş Melling'in harem gravürünü yorumladığı video işi yer almakta. Eviner, Melling'in gerçekte şahit olmadığı bir mekânı kusursuz bir netlikle kurgularken, kendi deyimiyle kadınları "zamanın dışına fırlatılmış gibi" betimlemiş olmasını ele alarak, onları bu donakalmış değişmezliklerinden kurtarmaktadır. Onun gözünden gördüğümüz harem ise idealize edilmiş bir alan olmaktan çıkarak oldukça tekinsiz, rahatsız edici ve tuhaf sahnelerin yaşanabildiği bir yere dönüşür. Bu tekinsizliği yaratan kadının kendine ait bir sesi, hareketi ve temsiliyeti olan bir var-

lık olarak karşımıza çıkmasıdır. Bu yapıt bir bakıma Jeremy Bentham'ın panoptik hapishanesini anımsatır. Sanatçının "evcilleştirilemeyi harekete geçirmek ve bu donuk imgeleleri referans sağlamak" istediği bu eser serginin son kısmındaki dört kadın sanatçının ortak meselesini de gözler önüne seriyor.

Inspired by the East sergisinin belki de en temel kaygısı görme ve görülme arasındaki ilişki olarak özetlenebilir. Batı'nın Doğu'yu algılama biçimini değiştirme gayesiyle organize edilmiş bu sergi altında bugünün İslamofobik dünyasında İslam kültürünü farklı bir mercekten tanıtmak açısından önemli bir misyonu üstleniyor. Fakat serginin son kısmındaki kuvvetli anlatımı ne yazık ki daha önceki bölümlerde bulmak pek de mümkün değil. Objeler zaman zaman içeriğinden kopuk, temsil ettikleri dinamikleri yansıtmayan bir şekilde izleyiciye sunulmuş gibi duruyor. Doğu'yu, ona yabancı olana anlatmak üzere kurgulanmış hissi yaratan bir sergi, hakikaten bilen bir göz için oryantalizm üzerine yeni bir yorum getirme misyonunu tam anlamıyla gerçekleştiremiyor. Serginin oryantalizmin kökeni, değişen anlamı ve bugünü ile ilgili bölümlerin bulunduğu, William Greenwood ve Lucien de Guise'in editörlüğünü üstlendiği kataloğu da Şubat 2020'de British Museum tarafından yayımlanmış.

Leyla Kayhan Elbirlik
Özyeğin Üniversitesi
leyla.elbirlik@ozyegin.edu.tr

1 Edward W. Said, *Orientalism* (Londra: Penguin Books, 2003 [1978]).

2 Bkz. Zainab Bahrani, Zeynep Çelik ve Edhem Eldem, der., *Geçmişe Hücum: Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeolojinin Öyküsü, 1753-1914* (İstanbul: SALT, 2011).